

ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ СТОРІН ЯК УЧАСНИКІВ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ

THE NUTRITIONAL STATUS OF THE LEGAL STATUS OF PARTICIPANTS IN THE ECONOMIC PROCESS

Рязанцев О.Є.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права

Луцького інституту розвитку людини Університету «Україна»

Без визначення становища учасника в процесі неможливо визначитися з його правовим статусом, тобто правами, обов'язками та відповідальністю за невиконання цих обов'язків. Кожна особа має право знати повний обсяг своїх повноважень у процесі з метою відповідного їх використання, захисту прав і законних інтересів.

Ключові слова: господарський процес, сторони, позивач, відповідач, процесуальне становище.

Без определения положения участника в процессе невозможно определить с его правовым статусом, то есть правами, обязанностями и ответственностью за невыполнение этих обязанностей. Каждый имеет право знать полный объем своих полномочий в процессе, с целью соответствующего их использования, защиты прав и законных интересов.

Ключевые слова: хозяйственный процесс, стороны, истец, ответчик, процессуальное положение.

Without determining the position of the participant in the process it is impossible to determine its legal status. Rights, duties and responsibility for failure to fulfill these duties. Every person has the right to know the full extent of his or her authority in the process for the purpose of their respective use, protection of rights and legitimate interests.

Key words: economic process, parties, plaintiff, defendant, procedural position.

Останнім часом усе частіше суб'єкти підприємництва звертаються до господарських судів для вирішення спорів, що виникають між ними в ході здійснення підприємницької діяльності. Сьогодні визначення правового статусу суб'єктів господарського судочинства, зокрема сторін, їхніх прав та обов'язків, є актуальним як ніколи, оскільки це питання прямо пов'язане з реалізацією прав і свобод осіб у судовому процесі та впливає на можливість захисту їхніх прав та інтересів.

Метою вивчення цієї проблеми є встановлення процесуального становища сторін як учасників господарського процесу, щоб держава створила гарантії та надала в розпорядження цих осіб необхідні засоби, які б могли повною мірою сприяти захисту їхніх прав і законних інтересів, забезпечити повну реалізацію всіх можливостей, передбачених чинним законодавством.

Проблема прав та обов'язків сторін як учасників господарського судочинства вивчалась багатьма науковцями, серед яких – М.О. Абрамов, В.М. Дем'як, О.Б. Муравін, В.М. Тертишник, М.Й. Штефан, В.С. Щербина й ін.

Учасники господарського процесу становлять самостійний інститут господарського процесуального права. Переоцінити значення цього інституту неможливо.

Вагоме значення для розкриття місця та ролі учасників господарського процесу має їх класифікація. Різні учасники істотно відрізняються один від одного за своїм становищем, правами й обов'язками, закріпленими законом.

Так, Р.Є. Гукасян і В.Ф. Тараненко пропонують таку класифікацію учасників: сторони, треті особи, прокурор, державні та інші органи, які беруть участь у справі в силу покладених на них обов'язків, заявники й інші зацікавлені особи, що беруть участь у справах про встановлення фактів, які мають юридичне значення, а також учасники у справах про банкрутство [1, с. 67].

Відома дослідниця, процесуаліст В.М. Дем'як деше розширює цей поділ учасників господарського процесу, беручи за критерій ступінь їхньої матеріально-правової та процесуальної зацікавленості в розгляді справи. Отже, на її думку учасників господарського процесу варто поділити на:

а) учасників, які беруть участь у справі, маючи матеріальний і процесуальний інтерес (сторони, треті особи),

б) учасників, які беруть участь у справі з метою захисту прав та інтересів інших осіб (прокурор, уповноважені державні й інші органи);

в) учасників, які, маючи лише процесуальний інтерес, сприяють розгляду справи (експерти, перекладачі, посадові особи) [2, с. 5–6].

Дійсно, склад учасників процесу визначено розділом IV Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України. Зокрема, у ст. 41 ГПК України «Склад учасників справи» встановлено:

1. У справах позовного провадження учасниками справи є сторони і треті особи.

2. Під час розгляду вимог у наказному провадженні учасниками справи є заявник і боржник.

3. У справах можуть також брати участь органи й особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб.

4. У справах про оскарження рішення третейського суду і про видачу наказу на примусове виконання рішення третейського суду учасниками справи є учасники третейського розгляду, а також особи, які не брали участі в третейському розгляді, якщо третейський суд вирішив питання про їхні права та (або) обов'язки.

5. У справах про банкрутство склад учасників справи визначається Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [3].

Аналізуючи зазначене положення, можна дійти висновку, що суддя не належить до кола учасників процесу. Відповідно, за аналізом зазначених положень вищенаведені дослідники пропонували свої класифікації учасників процесу.

Варто зауважити, що прибічники позиції про визнання суду учасником процесу, між іншим, також обґрунтовували різні класифікації.

Так, Д.М. Притика, М.І. Тітов, В.С. Щербина та деякі інші дослідники залежно від виконуваних у судовому процесі функцій і мети вступу або залучення до процесу учасників поділяють їх на такі групи:

1) особи, що безпосередньо вирішують справи;

2) особи, які вступають у процес з метою захисту своїх прав та охоронюваних законом інтересів (сторони, треті особи);

3) особи, які вступають у процес з метою захисту державних і суспільних інтересів (прокурор, державні й інші органи);

4) особи, які залучаються до процесу для дачі пояснень і висновків (посадові особи й інші працівники підприємств, установ, організацій, державних та інших органів, експерт) [4, с. 63].

Зокрема, В.М. Дем'як наполягає, що учасниками господарського процесу мають визнаватися ті його суб'єкти, які мають відповідний диференційований процесуальний статус [2, с. 16]. Досліджуючи правовий статус учасника господарського процесу, В.М. Дем'як зазначає, що під ним необхідно розуміти суб'єктів господарського процесу, які мають процесуальну правоздатність і дієздатність і наділені диференційованим комплексом прав та обов'язків залежно від їхнього правового зв'язку й інтересу до розглядуваної господарським судом справи [2, с. 16]. І.А. Балюк наголошує, що учасники господарського процесу – це суб'єкти, дії яких можуть сприяти правильному і швидкому розгляду спору, захисту прав та охоронюваних законом інтересів господарюючих суб'єктів [5, с. 44].

На їхню думку, суб'єкти права не завжди можуть стати учасниками правовідносин, і в цьому їх суттєва відмінність. Варто зауважити, що всі вищевказані автори не використовують поняття «суб'єкт процесу», частіше застосовуються терміни «суб'єкт» або «суб'єкт права». І це видається правильним.

Інтерес таких учасників у процесі може бути спрямований на захист своїх прав чи охоронюваних законом інтересів або на захист прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб у передбачених законом випадках. За цим критерієм виділяють матеріально-правовий інтерес і суспільний інтерес (державний, службовий, функціональний).

Інтерес кожного учасника у справі є юридичним, тобто таким, що є підставою для участі в справі й водночас відрізняється від інтересу інших учасників, що передбачає наділення особи специфічним комплексом процесуальних прав та обов'язків. І цю обставину необхідно враховувати під час вирішення питання про місце в процесі тієї чи іншої особи.

Матеріально-правовий інтерес до процесу існує об'єктивно й означає можливість впливу судового рішення на права, обов'язки учасників. Відсутність можливості такого впливу свідчить про те, що особа не має юридичного інтересу до процесу й, відповідно, не може в ньому брати участь.

Особливості правового статусу кожного учасника визначені ГПК України. За загальним правилом, у господарському процесі учасники мають права та обов'язки відповідно до правового статусу, яким вони наділені.

Основними учасниками судового процесу є сторони. Саме наявність двох сторін, між якими виник спір щодо оспорюваного чи порушеного права, є характерною й визначальною ознакою судового провадження. Як зазначалося вище, важливою ознакою сторін є юридична заінтересованість. Досліджуючи категорію заінтересованості в праві, багато авторів доходять висновку про існування матеріально-правової заінтересованості та зумовленого нею процесуального інтересу, які у своїй єдності й визначають юридичну заінтересованість особи в процесі.

С.Я. Фурса характеризує сторін процесу як осіб, які беруть участь у справі від свого імені та з метою захисту власних прав та інтересів, спір між якими, їхні суб'єктивні права й обов'язки мають бути вирішені судом. Сторони – це суб'єкти спірних матеріальних правовідносин, але варто враховувати те, що на момент пред'явлення позову вони є передбачуваними суб'єктами, оскільки суд може дати відповідь про їхні остаточні права й обов'язки тільки після розгляду справи по суті, тобто в судовому рішенні [6, с. 135].

Юридичну заінтересованість у процесі має не лише позивач, для якого вона полягає в отриманні того блага, що принесе йому рішення господарського суду про задоволення позову (матеріально-правовий інтерес), і у винесенні господарським судом відповідного рішення про задоволення позову (процесуальний інтерес).

Так само юридичну заінтересованість, але протилежну за змістом має відповідач, для якого матеріально-правовий інтерес полягає в установленні рішенням господарського суду відсутності будь-яких правових обов'язків перед позивачем, а процесуальний – у винесенні господарським судом рішення про відмову в позові. Стосовно правосуддя в господарських відносинах юридично заінтересованість підприємств та організацій необхідно розглядати як об'єктивно існуюче явище, яке виражається в такому відношенні, за яким права й обов'язки сторін залежать від рішення господарського суду.

Ознаками сторін, які відрізняють їх від інших суб'єктів, господарських процесуальних правовідносин загалом та осіб, які беруть участь у справі, є такі:

- сторони – це обов'язкові суб'єкти господарського процесу у справах позовного провадження, у справах про банкрутство й у справах, які виникають з адміністративних відносин;
- сторони – це особи, між якими виник спір про право, який є предметом розгляду та вирішення судом;
- справа (процес) ведеться від імені сторін;
- сторони несуть судові витрати по справі;
- на сторони поширюються всі наслідки та властивості судового рішення;
- правосуб'єктність сторін допускає правонаступництво.

Відповідно до ст. 45 ГПК України, сторонами в судовому процесі – позивачами й відповідачами – можуть бути особи, зазначені в ст. 4 ГПК України, а саме юридичні особи та фізичні особи-підприємці, фізичні особи, які не є підприємцями, державні органи, органи місцевого самоврядування мають право на звернення до господарського суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів у справах, зарахованих законом до юрисдикції господарського суду, а також для захисту передбачених законом заходів, спрямованих на запобігання правопорушенням. До господарського суду у справах, зарахованих законом до його юрисдикції, мають право звертатися також особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [3].

Загальною підставою участі в господарському процесі для всіх осіб є наявність господарської процесуальної правосуб'єктності. Господарська процесуальна правосуб'єктність тісно пов'язана і є похідною від категорій цивільної правоздатності й дієздатності, а також компетенції як підстави участі у відносинах адміністративно-правового характеру (податкових, фінансових тощо). Варто зауважити, що чинне законодавство не містить визначення понять господарської процесуальної правоздатності й господарської процесуальної дієздатності. Здатність своїми діями здійснювати процесуальні права та нести обов'язки в господарському суді (господарська процесуальна дієздатність) належить усім юридичним особам і фізичним особам з повною цивільною дієздатністю [7, с. 81]. Чинне законодавство процесуальну право- та дієздатність пов'язує із цивільною право- та дієздатністю.

Треті особи, які не заявляють самостійних вимог, користуються процесуальними правами й несуть процесуальні обов'язки сторін, крім права на зміну підстави та предмета позову, збільшення чи зменшення розміру позовних вимог, а також на відмову від позову або визнання позову.

У процесі розгляду господарським судом спору між позивачем і відповідачем третя особа може вважати, що саме їй належить право на предмет спору. З метою захис-

ту свого права така юридична особа може звернутися до господарського суду, який розглядає справу, із заявою про вступ у справу як третя особа із самостійною вимогою. Вступ цієї особи у справу можливий за умови вжиття нею заходів досудового врегулювання спору у випадках, передбачених ч. 2 ст. 5 ГПК України, і на будь-якій стадії провадження справи в господарському суді, але до прийняття ним рішення [3]. Про прийняття позовної заяви та вступ третьої особи у справу виноситься ухвала.

ГПК України передбачає можливість участі в судовому процесі третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, але рішення господарського суду зі спору може вплинути на права й обов'язки цієї особи щодо однієї зі сторін. Така третя особа виступає в процесі на боці тієї сторони, з якою в неї існують певні правові відносини.

Господарське процесуальне законодавство допускає можливість участі у справі кількох позивачів або відповідачів, яка в науковців отримала назву процесуальної співучасті. Частина 1 ст. 47 ГПК України регламентує таке: позов може бути пред'явлений спільно кількома позивачами або до кількох відповідачів. Кожен із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони діє в судовому процесі

самостійно [3]. На думку С.В. Васильєва, під процесуальною співучастю варто розуміти обумовлену нормами матеріального права множинність осіб на тому чи іншому боці в господарському процесі в силу наявності спільного права чи спільного обов'язку [8, с. 56]. Статтею 23 ГПК України передбачено, що позов може бути подано кількома позивачами чи до кількох відповідачів. Кожний із позивачів або відповідачів щодо іншої сторони виступає в судовому процесі самостійно [3]. Від співучасті варто відрізнити об'єднання позовів судом, коли суб'єктивні права й обов'язки осіб не залежать один від одного, а множинність утворюється на розсуд суду.

Коли позивачами є дві чи більше осіб, а відповідачем – одна, то така співучасть буде активною, якщо навпаки – то пасивною, а якщо наявна множинність з обох боків – змішаною. Множинність може виникати й на боці третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги, однак обов'язковою умовою в цьому випадку повинна бути спільність вимоги.

Отже, сторонами господарського процесу є юридично заінтересовані учасники судового процесу, між якими виник спір з матеріальних господарських правовідносин, що підлягає розгляду та вирішенню в господарському судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арбитражный процесс: учеб. пособ. / под ред. Р.Е. Гукасяна, В.Ф. Тараненко. Москва: Юрид. лит., 1996. 207 с.
2. Дем'як В.М. Учасники господарського процесу у позовному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право». Київ, 2012. 19 с.
3. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
4. Арбитражный процес: навч. посіб. / Д.М. Притика, М.І. Тітов, В.С. Щербина та ін. Харків: Консум, 2000. Ч. II. 416 с.
5. Балюк І.А. Господарське процесуальне право. Київ, 2002. 358 с.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. С.Я. Фурси. Київ: Видавець Фурса С.Я.; КНТ, 2007. 916 с.
7. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / за ред. Я.М. Шевченко. Київ: Концерн ВД; «Ін Юре», 2004. 862 с.
8. Васильєв С.В. Судочинство в господарських судах: підручник. Харків: Еспада, 2013. 320 с.